

Sverker Oredsson

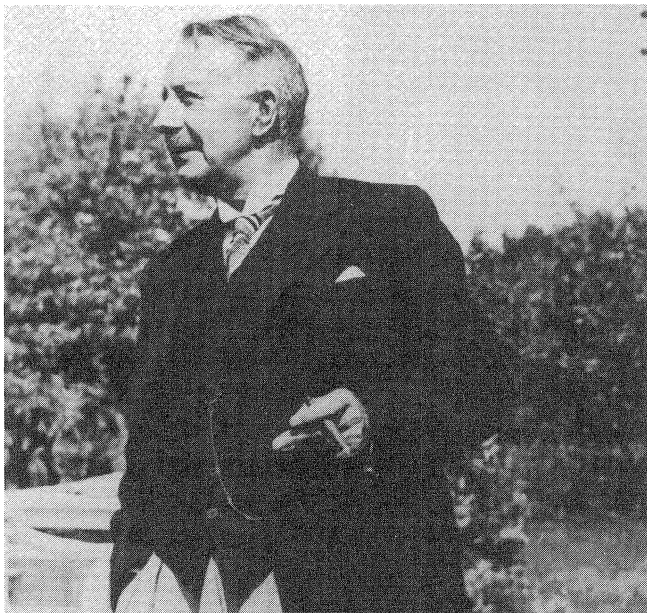
Böök, 4 oktober och Lund

Den 4 oktober 1940 höll Fredrik Böök det tal till Lunds studenter som Stefan Björklund kallar beryktat. Det kan finnas skäl att något sätta in detta tal i sitt historiska sammanhang.¹

Högtiden den 4 oktober hade bland annat namnen Tegnérsfesten och Hälsningsgillet. Tegnérsfesternas rad inleddes den 4 oktober 1856, då skalden varit död i tio år. Datum förklaras av att Esaias Tegnér inskrevs vid Lunds universitet den 4 oktober 1799. År 1868 kompletterades Tegnérsfesten med hälsningsgille. Den unge historiedocenten Martin Weibull föreslog, när universitetet firade sitt 200-årsjubileum, att de nya studenterna skulle hälsas med en särskild välkomstfest. Även den förlades till 4 oktober.

År 1905 började studentaftonsinstitutionen i Lund. Det året uppmärksammades den 4 oktober än mer än vanligt i och med att man hade en högtidstalare utifrån, nämligen Verner von Heidenstam. I sitt tal beklagade han upplösningen av den svensk-norska unionen, samtidigt som han prisade svenskarnas egenskaper. När ordet förklarades fritt steg nationalekonomiprofessorn Knut Wicksell upp och menade att ryssarna hade skäl att begära att den nya Bodens fästning skulle rivas. Detta möjliga krav stämde ju väl in med svenskarnas krav under Karlstadsförhandlingarna att norska gränsfästningar skulle rivas. Studenterna försökte tysta Wicksell genom att sjunga "Du gamla, du friska" och "Dåne liksom åskan bröder". Till slut släckte de ljusen.

Incidenterna 1905 gjorde att det dröjde till 1930 innan man åter hade högtidstalare utifrån. Då stod i talarstolen Torgny Segerstedt från *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, för övrigt den man som varit studentkårsordförande 1905. Från Torgny Segerstedt 1930 till idéhistorikern Sten Lindroth 1968 firades Tegnérsfesten/Hälsningsgillet varje 4 oktober bland annat genom särskilda högtidstal. Det innebär att talens antal var 39 stycken. Talarna var dock 37, för två ombads att tala två gånger. De som på detta sätt utmärktes var Fredrik Böök och lunda-biskopen Edvard Rodhe.

En elegant klädd och avspänt cigarrökande Fredrik Böök avbildad av Gun Böök någon gång mellan sina båda 4:e oktobertal 1931 och 1940.

Första gången Böök talade var 1931 – han var alltså både nummer två och nummer elva i den långa raden av talare. I motsats till talet 1940 har talet 1931 inte nämnvärt uppmärksammats av eftervärlden. Han uppmanade då studenterna att de skulle glädja sig över att vara svenskar. De borde dock inte yvas över välståndet, då mer över förfädernas bragder. Välståndet berodde enligt talaren bara på tur. Böök klagade över att infantilismen spred sig, och han fann det beklämmande att se vilken roll som sporten spelade i storstadens liv. Sporten var massuggestionens triumf, och mycken dyrbar tid förspildes på idrottsplatserna. Enligt Böök hade sporten haft ett förödande inflytande på sitt hemland, alltså England. Han var mycket kritisk mot den innevarande tiden. De ideologiska luftsloten hade inte visat sig vara nyttiga. Han varnade för det stora landet i öster, och så sa han: ”Versaillesfreden och Nationernas förbund till trots leva vi i ett kroniskt krig. [...] Om ej den stora revisionen kommer kan man med skäl fråga sig om den gamla ordningen är värd att bestå.” – Till bilden hör att Böök ständigt varit och var synnerligen kritisk till Versaillesfreden och Nationernas förbund. – Talaren önskade avslutningsvis att ungdomen skulle känna sambandet med världsutvecklingen, och han citerade Tegnér:

Världsanden verkar genom mänskokrafter
och av det spridda ringa fogar han
med konstförfarna händer hop det stora.
Så bringom villigt till hans hav av ljus
vår ringa gnista, till hans gudakrafter
vår mänskraft!”

I tidningsreferaten stod att Bööks tal flera gånger avbröts av spontana applåder, och efter dess slut var bifallet kraftigt. Talet publicerades in extenso i *Svenska Dagbladet*.

I talet 1940 igenkänns en hel del från talet 1931, framför allt att studenterna skulle vara i pakt med tiden. Böök framhöll 1940 att Tegnér inte bara skrivit ”Det eviga” utan även: ”Evigt kan ej bli det gamla / ej kan vanans nötta läxa evigt repas upp igen. / Vad förmulnat är skall ramla / och det nya friska växa / upp utur förstörelsen”. Avslutande meningar hos Böök var:

Det vetande som är sant är det som förändrar världen. Låt oss gå framtiden till mötes utan ångest och klagan. Stormen susar i vassrören, och de böjer sina huvan. Känner vi inte djupare än någonsin att om vi tror på mänskligheten, så måste vi tro att den världshistoriens stora process, som tänkaren har kallat för kvalfull också är gudomlig? Ni har kommit hit för att söka vetande. Sök den sanning som förändrar världen, ty den behövs; bliv verktyg för förnyelsen, ty förstörelsen är över oss.

Också detta tal av Böök hälsades med kraftiga applåder. Kanske var det inte så lätt att uppfatta innebörden i orden, men publiken fick hjälp, för även detta tal publicerades in extenso i *Svenska Dagbladet*. Om någon fortfarande tvekade om vad budskapet var gav statskunskapsprofessorn i Stockholm, Herbert Tingsten, klart besked två veckor senare. Han talade då till stockholmsstudenterna och gick till ett våldsamt angrepp mot Bööks lundatal. Bland annat kritiserade Tingsten Bööks sats: ”Det vetande som är sant är det som förändrar världen.” Det är, menade Tingsten, detsamma som att säga att den som segrar har rätt. För sitt tal belönades Tingsten med våldsamma applåder, och här grundlades uppfattningen att medan det fanns en pronazistisk stämning i Lund, var uppfattningen vid Stockholms högskola klart prodemokratisk.

Hur Tegnér kunde användas för olika syften, hade även landets statsminister Per Albin Hansson visat. Han var högtidstalare den 4 oktober 1934. Liksom Böök 1940 citerade han ”Evigt kan ej bli det gamla”, men

för honom var det fråga om en plädering för folkhemmet, och han hade en udd mot nazisternas metoder. Det kommer fram i meningarna ”En folkgemenskap kan inte byggas upp på våld och förtryck, på slavdrivning och trälände” och ”Vi är inte dömda till ständig oförsonlig kamp inbördes”. Statsministern uppmanade studenterna att lära om andras levnadsförhållanden och att gå till sina värv fria och modiga.

Ytterligare en Tegnérsexeges som i detta sammanhang är av intresse stod Einar Löfstedt för, då han var högtidstalare 1944. Löfstedt var professor i latin, universitetets rektor och ganska nybliven ledamot av Svenska Akademien. Han menade att det fanns likheter mellan samtiden och Tegnérns och Napoleons tid, och så fortsatte han: ”Men då det en gång gjorts ett försök att från denna talarstol mana fram hans (Tegnérns) skugga som ett moraliskt stöd för nyordningens makter, må det vara tillåtet att säga att den som skrev ’Det eviga’ som protest mot Napoleons våldspolitik och hos vilken ridderligheten var en grundegenskap, med säkerhet aldrig skulle ha gjort sig skyldig till talesman för en regim som infört tortyren i Skandinavien och använt massmördande som raspolitiskt instrument.” – Som synes kom Löfstedt här med en fyra år försenad replik till Bööks fjärdeoktobertal. Löfstedt, som var sväger med Sveriges utrikesminister Christian Günther, hade varit rektor under hela krigsperioden och varit synnerligen rädd för att ta ställning mellan de stridande i världskampen.

Fredrik Böök förlledes av Hegels och Tegnérns tal om världsanden. Man kan undra hur det kom sig att Böök inte 1931 tyckte att världsanden då höll på att skapa en kapitalistisk eller en kommunistisk värld. Men det var alternativ som inte var attraktiva för Böök. När det av honom nästan alltid älskade Tyskland hade fått en maktställning och lämnat den förhatliga Weimarrepubliken bakom sig och när landet hade fått en ledare som syntes nära världsmakten, då uppmanade Böök sitt auditorium att acceptera vad som höll på att ske i Europa.

Hegel hade ju sett Napoleon till häst vid Jena 1806 och då kunnat meddela: ”Ich habe die Weltseele reiten seh’n”. Tydiligen tyckte Böök på motsvarande sätt att han mött världsanden, då Adolf Hitler mottagit honom i audiens.

*

Stefan Björklund nämner i sin artikel ett par andra lundaprofessorer, nämligen juristen Karl Olivecrona och historikern Gottfrid Carlsson, och finner deras uttalanden vara långt mindre komprometterande än Bööks.

Tja, det kan diskuteras. Det är svårt att ange relativa lägen på det sluttande planet.

Gottfrid Carlssons uttalanden blev aldrig så vitt spridda som Bööks, men i brev kunde han uttala horribla åsikter. När Mannerheim i september 1944 slöt fred med Sovjetunionen, skrev han att marskalken var ”på god väg att i Finlands och Nordens historia erövra en plats vid sidan av Cronstedts, hans på Sveaborg”, och han talade om hur tappert Tyskland värjde sig ”mot Antieuropa i öster och väster”. Efter krigsslutet skrev Carlsson om ”den anglobolsjevikiskjudiska sammansvärjningen” mot Tyskland.

I motsats till Carlsson var Karl Olivecrona mycket uppmärksam som debattör på den pronazistiska sidan. Under sommaren 1940 skrev han till förmån för Nazityskland i *Dagens Nyheter*, och sedan kom skriften *England eller Tyskland*. Han menade där att man skulle rätta sig efter rådande maktförhållanden. Ideologier var något sekundärt, folket och geografien var viktigare. Avslutningsvis skrev Olivecrona att det skulle vara värst om

det mot förmodan skulle lyckas den engelsk-amerikanska kombinationen att utsvalta och ödelägga den europeiska kontinenten, främst Tyskland. Då förstår man måhända hur väl vi behöva vänskap och stöd från vårt stora, starka, modiga frändefolk.

1941 återkom Olivecrona med liknande resonemang då i skriften *Europa och Amerika*. Att man på pronazistisk sida uppskattade honom framgår av en dagboksanteckning av Sveriges marinattaché i Tyskland: ”Prof Olivecrona kanske kan bli den nye mannen i Sverige. Hans bok tyx - - vara bra.”

Det finns klara likheter mellan Bööks och Olivecronas resonemang. I bådas fall finns som en grundbult uppfattningen att det som är, är rätt. Om Böök var förledd av Hegel och Tegnér, baserade Olivecrona sin uppfattning på Axel Hägerströms lära att man skulle se bort från alla värderingar. Resultatet blev likartat.

Ytterligare ett par lundaprofessorer förtjänar att i sammanhanget nämnas: tyskprofessorn Erik Rooth och teologen Hugo Odeberg.

Erik Rooth skrev våren 1943 ett mycket uppskattande förord till en antologi som skulle uppta tysk litteratur från början till samtiden. I antologin saknades bland andra Thomas Mann, Erich Maria Remarque, Hans Fallada, Heinrich Heine och Gotthold Lessing. När Rooth fick kritik för detta, menade han att det kunde tyckas vara beklagligt att

utesluta Heine och Mann, ”men man måste här betänka att efter de häftiga anklagelser dessa riktat mot tyskt väsen och tysk kultur det vore för mycket begärt av en tysk med självaktning att medtaga dessa bägge författare som själva anmält sitt utträde ur den tyska gemenskapen”. Rooth sade sig också vilja ställa andra krav än enbart eller företrädesvis det faktum att vederbörande var jude eller dekadent eller bådadera.

Hugo Odeberg hade som professor i Nya testamentets exegetik stor kunskap om judisk kultur. Icke desto mindre var han från 1941 ordförande i den klart pronazistiska organisationen Riksföreningen Sverige-Tyskland. Han talade om den stora moraliska uppryckning som det tyska folket genomgått sedan nazisternas maktövertagande. Han tyckte även att det gick mycket lättare nu att forska i Tyskland om judendomens litteratur och historia, eftersom det var ett land, ”där man icke behöver riskera represalier från sådant håll som är intresserat av att faktiska historiska förhållanden på detta område icke komma i dagen och belysas”.

Det kan ändå vara befogat att sätta Böök i en viss särställning bland tidens pronazister. Anledningen är att han hade en mycket stark ställning i svenskt kulturliv och att han var en man som utomordentligt väl behärskade det svenska språket. Med denna position och denna förmåga blev hans ansvar vid opinionsbildningen mycket stort.

Not

- 1 Artikeln bygger på min bok *Lunds universitet under andra världskriget. Motsättningar, debatter och hjälpinsatser*, Lund: Lunds universitetshistoriska sällskap 1996, samt en uppsats av mig, ”Högtidstalen den 4 oktober”, som beräknas utkomma 2005 i en bok om studentaftnarnas historia i Lund.